

DE EDELSTEENROUTE

VERSLAG VAN DE BUITENLANDSE WERKWEK 2006 IN IDAR-OBERSTEIN

Samengesteld door Rob Chrispijn

Jodenweg 1, 8385 GP Vledderveen

Chrispijn, R. (ed.) 2007. The gem route. *Coolia* 50(2): 61–67.

This paper presents a report on the field study week in Idar-Oberstein, Germany, in September 2006. During the week 677 taxa were found, *Russula* and *Cortinarius* being particularly well represented with more than 60 and nearly 50 species respectively. *Lactarius* with 31 taxa and the Parasols and Dapperlings with 29 also made a good showing, as did *Amanita* with 15 species. More detailed descriptions are given of *Cystolepiota adulterina*, *Microglossum viride*, *Geastrum rufescens*, *Pluteus brunneoradiatus*, and *Russula flavispora*.

Toen ik een jaar of zestien was kreeg ik een kortstondige, maar intense belangstelling voor gesteenten. Vooral edelstenen spraken erg tot mijn verbeelding en ik zag mezelf al als een moderne goudzoeker ergens in de Australische woestijn op jacht naar opaal en beryllium. In de paar boeken die de plaatselijke bibliotheek op dit gebied had, nam Idar-Oberstein een belangrijke plaats in als het West-Europese centrum voor de handel in en het slijpen van edelstenen. Als deelnemer aan de buitenlandse werkweek 2006 kwam ik voor het eerst in dit stadje en kon met eigen ogen zien hoezeer dit roemruchte verleden er nog een rol speelt. Tot ver in de omringende dorpen hangen grote borden waarop edelstenen te koop worden aangeboden, vaak met allerlei speciale aanbiedingen. Omdat ik deze week op zoek was naar meer vergankelijke juwelen, werd ik er niet door in de verleiding gebracht. Behalve edelstenen werd er in deze streek al vanaf de late Middeleeuwen koper gedolven en dit vroeg-industriële verleden is nog altijd terug te vinden in de drukke bedrijfsmatige activiteiten die in de vallei van Idar-Oberstein plaats vinden. Het was daarom maar gelukkig dat het Naturfreundenhaus 'Alte Treibe', waar de ruim 20 NMV-leden logeerden, in de heuvels boven de stad was gelegen, waar van de drukte in het dal weinig te merken was. Dit natuurvriendenhuis bood ons een prima onderkomen, ook al was het eten dat we voorgeschoteld kregen van matige kwaliteit. Het vulde de maag, dat was het beste wat je ervan kon zeggen.

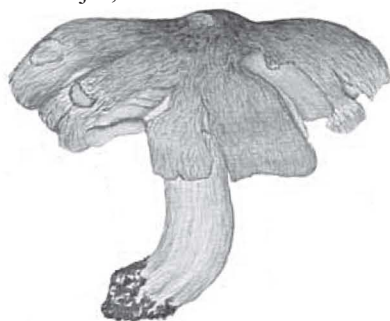
Drie stappen buiten de deur

Vlak onder het huis langs liep een smal voetpad evenwijdig aan de steile helling, waarlangs meteen al de eerste dag tientallen soorten paddenstoelen genoteerd konden worden. Net als in Nederland was augustus 2006 zeer nat verlopen, maar vond begin september een omslag plaats naar stabiel zomerweer. Dit betekende strakblauwe luchten en aan het eind van de middag pils op het terras. Het leek soms meer een soort Centerpark-vakantie dan een echte werkweek. De keerzijde was natuurlijk dat veel paddenstoelen er in de loop van deze week steeds minder florissant uit gingen zien. De tol van de temperatuur was goed af te lezen aan

een groep Tweekleurige russula's (*Russula veternosa*): mooie exemplaren met oranjeoker hoed en botergele lamellen, met scherp smakend vlees. Vijf dagen lang leken de weersomstandigheden nauwelijks vat op ze te krijgen, pas op de dag voor we vertrokken vertoonden ze tekenen van verval. Dat gold ook voor veel andere paddenstoelen op deze helling. Zo was de Giftige satijnzwam (*Entoloma sinuatum*) aan het begin van de week nog een stevige, grijze verschijning geweest die bij eerste aanblik wel aan een bundelridderzwam (*Lyophyllum spec.*) deed denken. In ons land is het een zeer zeldzame soort uit het rivierengebied. Hier stond hij met enkele verspreide groepen langs het pad totdat de zon ook deze soort wegbrandde.

Natuur als tuinarchitect

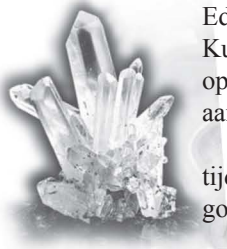
Het was dus zaak om bij het kiezen van excursiebestemmingen goed te letten op ligging en vochtomstandigheden. Dus noordhellingen kwamen in aanmerking, maar ook een hoogveen-gebied waar watermanagers nooit een voet hadden gezet. Laatstgenoemd gebied lag op een half uur rijden van Idar-Oberstein en vormde een biotoop dat nieuw voor mij was: overal stond of stroomde water met beboste 'eilanden' die relatief droger waren. Sommige deelnemers kenden mooiere voorbeelden van een dergelijk biotoop, maar niet gehinderd door deze kennis heb ik die dag erg genoten. Soms lijkt de natuur net een tuinarchitect: kleine poelen met varens en veenmos, sterk bemoste stammen, kronkelende beekjes, stukken met loof-en/of naaldbos. En, niet onbelangrijk, veel paddenstoelen. Zoals een paar flinke groepen van de Streephoedridderzwam (*Tricholoma sejunctum*), een iets gelige, grijsgroene ridderzwam die in ons land ernstig wordt bedreigd. Hier groeide hij in sparrenbos maar wel steeds in de buurt van een beuk waar deze soort mycorrhiza mee vormt. Ook algemeen was hier de Forse melkzwam (*Lactarius trivialis*), een inderdaad forse soort met een slijmige hoed in verschillende schakeringen lilagrijs. Onder sparren vonden we een mooie groep van de Kamfergordijnzwam (*Cortinarius camphoratus*) met blauwige hoed en sterke geitenlucht. Tot voor kort in ons land beschouwd als uitgestorven, maar sinds een paar jaar weer opgedoken in verschillende, sterk bemoste sparrenbossen in Drenthe. Al deze genoemde soorten zijn vrij fors. En dat was ook de trend van deze week: weinig kleine soorten waardoor de verzameldoosjes lang leeg bleven en de deelnemers pas laat achter hun microscoop kropen. En dan natuurlijk weer tijd te kort kwamen. Maar misschien gold dat laatste vooral voor mij.

In cijfers

Tijdens onze zoektochten kruisten we nog al eens de 'Deutsche Edelsteinstrasse' of we bleken een pad te volgen dat langs een 'Historischer Kupferbergwerk' liep. Deze inspanningen leverden allerlei bijzonderheden op, maar niet van het soort waarmee de plaatselijke VVV Idar-Oberstein aanprijst.

Volgens de totaalijst, die werd samengesteld door Ellen Huijser, zijn er tijdens deze werkweek 677 soorten gevonden. Sommige geslachten waren goed vertegenwoordigd. Bijvoorbeeld *Russula* met bijna zestig soorten en

gordijnzwammen met bijna vijftig soorten. Melkzwammen met 31 taxa en de parasolzwammen in wijde zin met 29 soorten. Er werden 15 verschillende amanieten gevonden; nogal wat soorten rond *Amanita vaginata*, maar ook prachtige exemplaren van de Geelwrattige amaniet (*A. franchetii*), zo fraai dat deelnemers van de twee excursies, die allebei op de voorlaatste dag deze soort verzamelden, tegen elkaar op begonnen te bieden wie de mooiste collectie had!

Bij een verslag als dit is het lastig om opsommingen te vermijden, opsommingen die voor lezers die er niet bij waren waarschijnlijk minder interessant zijn. Daarom is aan enkele deelnemers gevraagd om naar aanleiding van een specifieke vondst hier een wat uitgebreidere beschrijving van te geven. Volgens een enquête van een paar jaar terug stellen lezers soortbeschrijvingen op prijs.

Henk Huijser behandelt niet één vondst maar geeft een overzicht van een aantal cantharelachtigen en heeft daar wat meer ruimte voor nodig. Vandaar dat de redactie besloot om er een apart artikel van te maken dat aansluitend op dit verslag in deze Coolia staat.

Opvallend onopvallend

Onder het motto 'willen de lezers soortbeschrijvingen, krijgen ze soortbeschrijvingen' volgen hier eerst nog enkele wetenswaardigheden rond een vondst van *Cystolepiota adulterina*. Zoals eerder vermeld liep in de loop van deze werkweek het aantal soorten en de kwaliteit van veel paddenstoelen duidelijk terug, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat er niets nieuws werd gevonden. Langs het al eerder genoemde voetpad bij het Naturfreundenhaus, op de plaats waar het afdaalde in het beekdal, stonden op een zeer sterk vermolmd boomstam enkele opvallend onopvallende paddenstoelen. Ze hadden hoeden bedekt met een losse laag bleekbeige vlokken. Zo los dat deze vlokken alleen al door de schok van het plukken in de rondte stoven. De hoed zelf bestond uit een soort okerleurige schubjes op een crème ondergrond. Ook de steel was bedekt met vlokken, terwijl de lamellen crèmekleurig en vrij van de steel waren. Eerder deze week hadden we op een kerkhof ook al zo'n vlokkig geval gevonden waarbij je ook de vlokken van de hoed kon blazen. Dat was toen de Kegelpoederparasol (*Cystolepiota pulverulenta*) geweest. Op de laatste avond moest met behulp van de microscoop deze beekdal-collectie nog op naam worden gebracht. Een steun daarbij was Henk Huijser die in het voorbijgaan al had gezegd dat het best eens *C. adulterina* zou kunnen zijn. En dat klopte: opvallend langwerpige sporen ($Q = 2,2 - 2,5$), geen pleurocystiden maar wel cheilocystiden. Zo kom je met de Flora vrij makkelijk naar *Cystolepiota adulterina*, waarvan gezegd wordt dat hij nog niet uit Nederland bekend is. Maar tijdens de binnenlandse werkweek in 2000 naar de Achterhoek kon deze poederparasol als eerste Nederlandse vondst genoteerd worden. In het verslag van deze werkweek in Coolia geeft Eef Arnolds een uitgebreide beschrijving en introduceert meteen een Nederlandse naam: Vale poederparasol. In beschrijvingen wordt de verwantschap met de Vlekkende poederparasol (*C. hetieri*) genoemd. Wat uiterlijk betreft lijkt de Vale poederparasol hier helemaal niet op, want in het veld doet hij eerder denken aan de Geelcellige poederparasol (*C. cystidiosa*). Maar of dat veel hulp biedt bij determinatie is

Cystolepiota pulverulenta
(Foto: J. Guinberteau.)

de vraag, want laatstgenoemde is in ons land al bijna even zeldzaam en komt alleen op een paar plaatsen in Zuid-Limburg voor.

Met eigen ogen (door Atte van den Berg)

De mooiste dag van deze werkweek was voor mij zonder enige twijfel de allereerste dag. Die morgen gingen we naar het Hüttgeswassen in de buurt van Allenbach. Binnen de kortste keren was de gehele verzameling mycologen verspreid. Zelf lag ik langs een pad een grote hoeveelheid oranje schijfjes te fotograferen, tot Stip Helleman naar me toe kwam en vertelde

dat hij langs een beek een aantal bruine bekers had gevonden. Samen gingen we terug naar de beek. Het viel niet mee om de juiste plek terug te vinden, maar na enig zoeken zagen we ze. De fotoapparatuur werd weer uitgepakt en terwijl ik op de knieën ging, stapte Stip in de beek en boog zich voorover. Praktisch tegelijkertijd slaakten we een opgewonden kreet: “Wat is dat?” Het waren donkergroene knotsen van 2 tot 4 cm hoogte. En al gauw wist iemand te vertellen dat dit *Microglossum viride* was (Plaat 3).

Uit de literatuur weet je dat er groene aardtongen bestaan, maar nu zag ik hem in het echt en met eigen ogen. Fantastisch! Een exemplaar werd meegenomen en 's avonds meteen bekeken. Het klopte met hetgeen de ‘Nordic’ aangaf: Steel bedekt met kleine schubjes en sporen $15\text{--}20 \times 5\text{--}6 \mu\text{m}$. De ‘vrije’ sporen waren $17,5\text{--}20 \times 5\text{--}5,5 \mu\text{m}$. Ook het milieu klopte: “In moist forests, along brooks, etc.” *Microglossum olivaceum*, een andere groene aardtong, had ik een keer gezien tijdens een binnenlandse werkweek in Zeeland in de Westerdunen op Goeree. Die heeft kleinere sporen en duidelijk een ander biotoop, en is ook niet zo slank als deze vondst.

De bekerzwam bleek trouwens *Peziza limnea* te zijn, ook een soort die wel houdt van vochtige omstandigheden!

Kerstster (door Bert Tolsma)

Op kerstavond 2006 werd ik per mail herinnerd aan mijn toezegging om iets te vertellen over een voor mij speciale vondst tijdens de werkweek. Kerstavond... kerstster... aardster, zo simpel werkt de geest. En dus kies ik voor de Roze aardster (*Geastrum rufescens*). Geen ster aan de hemel, maar een die puur aards is en misschien wel net zo mooi. Gevonden op 3 september in de omgeving van het Naturfreundenhaus. Het is een forse soort: de slippenkrans had een doorsnede van 14 cm! De slippen waren dikvlezig en de kleur bij verse exemplaren was opvallend roze, dus niet alleen maar een zweem! Het bolletje was zeker 4 cm groot, zat direct op de slippenkrans en verkleurde van lichtbruin tot grijsachtig bij oudere exemplaren. De mondzone onderscheidde zich nauwelijks van de rest van het bolletje, was wel gewimperd maar bezat geen hof. De beschrijving kwam erg overeen met die van Leo Jalink in zijn aardsterengids.

Dat gold ook voor de collectie die ik ruim twee maanden later vond. Op een wandeling op 14 november 2006 in het kasteelbos te Zoelen in de Betuwe zag ik deze soort voor het eerst in Nederland. Minstens tien exemplaren, flonkerend op aarde tussen de dikke bladlaag, want het was al wel midden november. Je kunt je bijna voorstellen dat deze aardster een gevallen

hemelster zou kunnen zijn, zo mooi roze lagen de dikvlezige slippen uitgespreid op de grond; in ieder geval rondom kerst een fraaie gedachte. Behalve associatieve overwegingen is er nog een reden om deze soort te noemen: volgens het Overzicht gaat deze soort in ons land duidelijk achteruit, terwijl de oorzaak daarvan niet bekend is. Dat is altijd weer uitdagend: proberen een reden voor achteruitgang te achterhalen. Je denkt dan aan menselijke activiteit zoals luchtvervuiling, bodemverrijking, biotoopvernietiging maar achter al deze factoren staat een vraagteken. Of zou de hemelster verdwijnen door de lichtvervuiling en de aardster door de bodemveranderingen? Beiden geven ze licht in donkere omstandigheden, maar de aardster is van dichtbij te bewonderen, te fotograferen, te determineren en daarnaast nog opvallend roze ook; bij beschadiging duidelijk roodverkleurend. Bij het oprapen neemt hij een deel van de aarde mee; in alle opzichten een aardster dus en voor mij een buitengewoon verrassende ontmoeting, daar in Idar-Oberstein en hier in Zoelen.

Waarom deze week voor mij niet stuk kon (door Yvonne van Duuren)

Allereerst waren daar de gezellige sfeer en de ongelooflijk veel schitterende paddenstoelen-soorten die bij ons niet of nauwelijks voorkomen. Plus de aanwezigheid van deskundigen die je meteen kunnen helpen en veel vertellen over bijzonderheden die niet in de boeken staan. Zo heb ik bijvoorbeeld veel parasolzwammen gedetermineerd, waarvoor ik met vragen bij Henk Huijsers terecht kon.

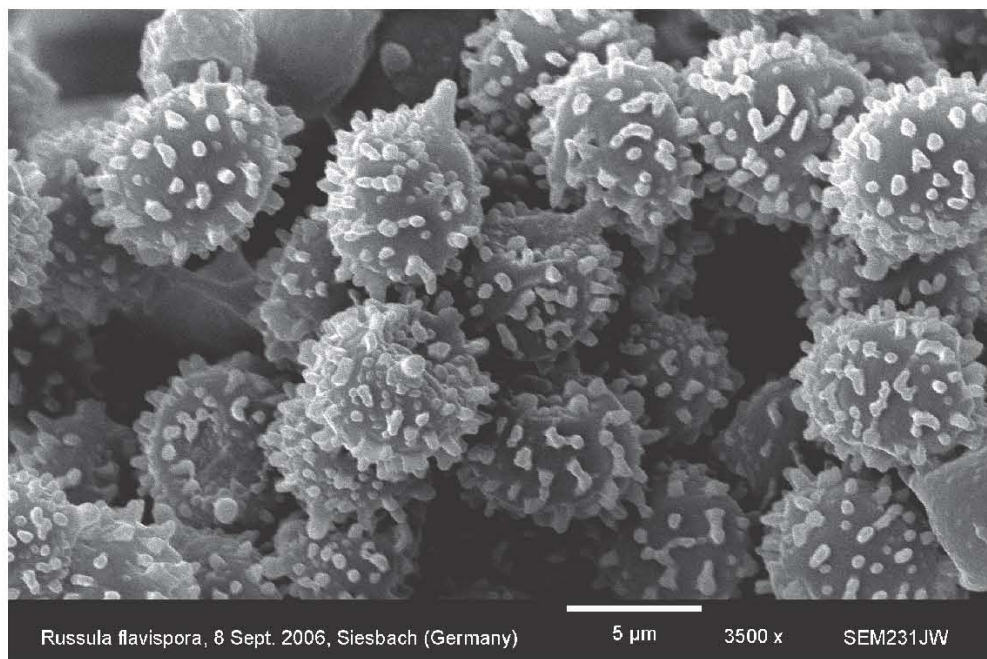
Ik kijk al jaren naar hertezwammen, een geslacht waarvan in Flevoland veel soorten voorkomen. Van de 29 soorten die in de Flora Agaricina Neerlandica behandeld worden, heb ik er inmiddels al 22 gezien en gedetermineerd. Dat stimuleerde me om alle hertezwammen die deze week werden meegenomen uitvoerig te bekijken.

De grote verrassing was een soort die macroscopisch precies op de Gewone hertezwam (*Pluteus cervinus*) lijkt, maar een geur heeft die totaal afwijkt! Een kenner herkende hem onmiddellijk, voor mij was hij helemaal nieuw. Onder de microscoop zag ik mooie haakcystiden, terwijl gespen in de hoedhuid ontbraken – dus toch *P. cervinus*? Nee, er blijkt nog een soort te bestaan die qua uiterlijk en veel microscopische eigenschappen tussen de Gewone en de Naaldhouthertezwam in zit. Deze paddenstoel heeft geen gespen in de hoedhuid, maar wel tussen de dunne hyphen van het hymenophorale trama. We hebben het over *Pluteus brunneoradiatus*, een soort die in Breitenbach staat afgebeeld. In de beschrijving wordt de geur onaangenaam genoemd, naar natte waslappen. Maar geurproeven zijn lekker subjectief, zowel bij NMV-ers als bij politiehonden! Op mijn vraag waar deze paddenstoel naar rook, kreeg ik antwoorden die varieerden van vies tot cacao met suiker (Stip Helleman).

Moraal van dit verhaal: in het vervolg zal ik wel aan alle ‘gewone’ hertezwammen moeten gaan snuffelen. Maar gelukkig hoeven we natte waslappen niet te proeven, want dan zouden ze toch minstens naar cacao met suiker moeten smaken!

Een bijzondere russula (door Jaap Wisman)

Na de eerste excursiedag besloot ik om de tweede dag van de werkweek niet mee op excursie te gaan. “Je lijkt Maarten van Vuure wel!”, kreeg ik te horen. Deze Russula-specialist kreeg soms zoveel Russula’s op zijn tafel dat hij er dan niet meer aan toekwam om alle dagen mee te gaan op excursie. Nu ik me zelf op dit geslacht gestort heb, begrijp ik zijn dilemma. Kleuren vastleggen, door middel van een foto of aquarel, sporee maken, structuur hoedhuid bekijken, figuren tekenen enz. ... veel werk!

Russula flavispora. Sporen onder de elektronenmicroscop. (Foto: Jaap Wisman)

Ondanks de verlokkingen van het vrije veld heb ik doorgezet en de *Russula*'s verwerkt van de eerste dag met als doel om eerder gevonden soorten de volgende dagen voorbij te lopen. Een utopie zo bleek regelmatig, want als je dan opnieuw de *Jodoformrussula* (*Russula turci*) vindt in nog grotere groepen, nog mooier en met net weer een iets andere kleurverdeling, dan ga je opnieuw fotograferen en dus moet er dan ook weer wat mee om te beschrijven. In totaal hebben we 58 soorten *Russula*'s gevonden en daar was een heel bijzondere bij.

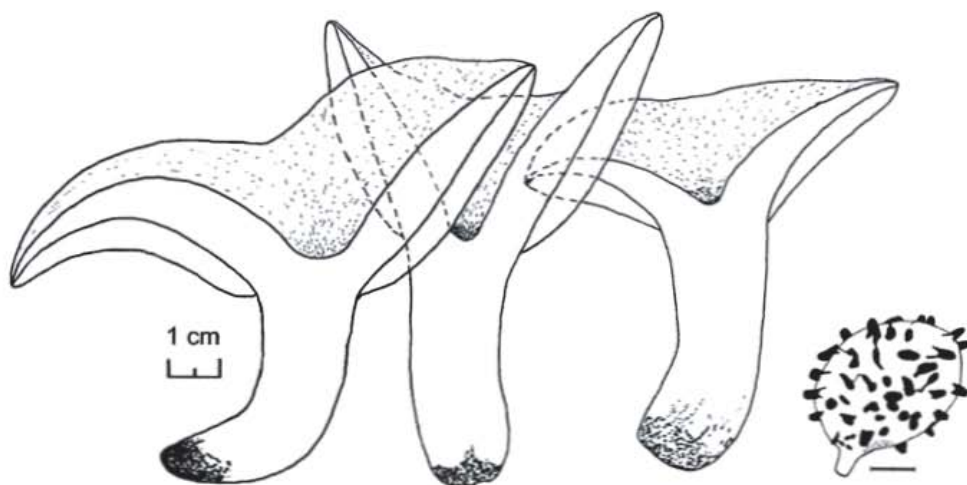
Het was op vrijdag 8 september in het bosgebied bij Siesbach. We vonden er een pad-denstoelelijke plek met onder andere mooie groepen gordijnzwammen. Mijn oog viel op een compact groepje van vrij forse, stevige vruchtlichamen (Plaat 2). Eerst maar eens wat gokken. Misschien een wittige *Tricholoma*?, *Lactarius*?, *Russula*? Gelukkig was er meteen al een ander opvallend kenmerk voorhanden. De hoeden groeiden gedeeltelijk over elkaar heen en op één van de onderste hoeden had zich een zeer donkergele sporee gevormd (code Romagnesi IVb, bleek achteraf). Verder waren er tussenlamellen aanwezig, was hij zeer scherp en gaf geen melk. Toen was het duidelijk dat het ging om een *Russula* uit de sectie *Lactarioides* (waarin bijv. *R. delica* en *chloroides* thuishoren). Alle sporees van de soorten uit deze sectie zijn zeer licht en komen niet verder dan Romagnesi's code II, maar er is één uitzondering. Ter plekke werd al even boekenwijsheid geponeerd, *Russula flavispora*? En ja hoor, aan de determinatietafel bleek dat we deze overal zeer zeldzame *Russula flavispora* Blum ex Romagnesi hadden gevonden. De eerste melding in Duitsland is van Hans-Gunnar Unger (1999), die hem in 1986 en 1989 vond te Niendorf aan de Oostzeekust (Sleeswijk-Holstein), iets Noordelijker nog dan bij ons Dokkum. Dat was uitzonderlijk, omdat het een Midden- en Zuid-Europese soort betreft. Misschien een reden om in ons land wat vaker de onderkant van

witte russula's te controleren? De eerste waarneming bij Niendorf was lange tijd, tot 2005, de enige. De russuladeskundige Werner Jurkeit schreef me echter dat *R. flavispora* recent weer op een viertal plaatsen is ontdekt, waarvan drie in een meer voor de hand liggend gebied, namelijk Thüringen in het midden van Duitsland. De vierde vondst die hij noemde, ook in 2006, komt van Fritz Krauch die hem vond in Bad Driburg. Binnenkort verschijnt van deze laatste een artikel over de recente vondsten in Duitsland, inclusief onze vondst bij Siesbach in Rheinland-Pfalz.

Literatuur

- Arnolds, E. & Keizer, P.J. 2001. Ode aan de Achterhoek. Coolia 44: 69–91.
 Breitenbach, J. & Kränzlin, F. 1995. Pilze der Schweiz 4. Verlag Mykologia, Luzern.
 Noordeloos, M.E., Kuyper, Th.W. & Vellinga, E.C. 2001. Flora Agaracina Neerlandica, vol. 5. A.A. Balkema publishers, Lisse.
 Unger, H.G. 1999. *Russula flavispora* (Blum) Romagn. – Erstnachweis für Deutschland. Mycologia Bavarica 3: 2–5.

Russula flavispora. Vruchlichamen en een spore. De afmetingen van de sporen (maatstreepje is 2 μm) bedragen 7–8,7 $\times$ 5,8–6,6 μm , lengte/breedteverhouding (Q) 1,15–1,35. (Tekening: Jaap Wisman)

Plaat 1. De kleibosrussula (*Russula pseudointegra*), één van de typische kleibospaddenstoelen van Kolland. (Foto: Emma van den Dool)

Plaat 2. *Russula flavispora*, in een beukenbos bij Siesbach, Rheinland-Pfalz, D. (Foto: Jaap Wisman)

Plaat 3. De Groene aardtong (Microglossum viride), op de bodem langs een beekje in het Hüttesgewassen bij Allenbach, Rheinland-Pfalz, D. (Foto: Atte van den Berg)

Plaat 4. Cantharellus amethysteus. (Foto: Henk Huijser)

